

STUDIJA APIE MODERNIOJO PARLAMENTARIZMO RAIDĄ LIETUVOJE¹

ARTŪRAS SVARAUSKAS

*Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto /
Lietuvos istorijos instituto doktorantas*

Paradoksalu, tačiau *parlamentas*, viena svarbiausių kiekvienos demokratinės valstybės valdymo institucijų, iki šiol Lietuvoje nėra sulaukęs vientiso, nuoseklaus ir visapusiško mokslinio istorinio tyrimo. Perkopę antrąjį nepriklausomos Lietuvos Respublikos gyvavimo dešimtmetį bei skaičiuodami 27-uosius lietuviškojo šiuolaikinio parlamentarizmo metus (1920–1926 m. ir 1990–2010 m.), galų gale sulaukėme mokslinės monografijos apie XX–XXI amžiaus Lietuvos Respublikos Seimą.

Vilniaus pedagoginio universiteto ir Lietuvos istorijos instituto istorikų Liudo Trusko, Mindaugo Tamošaičio ir Danutės Blažytės-Baužienės Lietuvos parlamentarizmo tyrimas¹ yra svarbus bei aktualus dviem aspektais: visuomeniniu ir moksliniu. Pirmiausia, viešojoje erdvėje nuolat girdint apie pilietinės visuomenės ir pliuralizmo puoselėjimo svarbą, toks darbas yra reikšmingas kaip atrama ir istorinis pavyzdys Lietuvoje vykusių demokratiškesnių procesų evoliucijos prasme. Antra, tai pirmasis bandymas mokslinėje istoriografijoje „modernių laikų Lietuvos Seimo istoriją apžvelgti nuosekliai“ (p. 12). Šis monografijos autorių išsikeltas tikslas ir tyrimo objektas yra intriguojantis ir tam tikra prasme provokuojantis. Viena vertus, žvelgiant ne iš mokslinės, o iš nūdienos eilinio Lietuvos piliečio perspektyvos, kuomet Seimas yra praradęs pasitikėjimą viešojoje opinijoje, atrodytų, toks tyrimas galėtų sulaukti pesimistinio, ignoruojančio plačiosios visuomenės vertinimo.

¹ Blažytė-Baužienė, D., Tamošaitis, M., Truska, L., Lietuvos Seimo istorija. XX–XXI a. pradžia. Vilnius: Baltos lankos, 2009, 559 p.

Kita vertus, vertinant monografiją mokslinė prasme, pats tyrimo objektas atrodytų per platus, todėl galima jo apimtis turėtų būti itin didelė, arba temos atskleidimas gali būti gana paviršutiniškas.

Vis dėlto atliktas tyrimas šiuos išankstinius nuogaštavimus paneigia. Autoriai korektiškai išsisuka nuo galimos kritikos, įvadinėje dalyje nurodydami, kad jie tik „*pristatys*“ modernių laikų Lietuvos Seimo istoriją“ (p. 3). O jų įdirbis Lietuvos parlamentarizmo istorijos tyrimuose² neleidžia suabejoti monografijoje pateiktų išvalgų gilumu. Tai patvirtina ir monografijoje panaudota literatūra bei šaltiniai: naujais istorikų ir politologų tyrimai, publikuoti ir archyviniai šaltiniai (Lietuvos centrinio valstybės archyvo, Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriaus fonduose saugomi dokumentai, tiek tarpukario, tiek po 1990 m. leista periodika, amžininkų atsiminimai bei, svarbiausia, Seimų dokumentai – posėdžių stenogramos, priimtuosius įstatymus skelbusios „Vyriausybės žinios“, „Valstybės žinios“ ir pan.).

XX amžiaus Lietuvos Seimo istorija monografijoje suskirstyta į 4 dalis. Dvi iš jų sąlyginai galima įvardyti kaip I ir II Lietuvos respublikų parlamentarizmo „priešistorę“, kuriose aptariamos 1920–1926 m. ir nuo 1990 m. veikiančių Seimų ištakos, tai yra pristatomas 1905 m. Didžiojo Vilniaus Seimo periodas bei jo reikšmė moderniojo parlamentarizmo 1920 m. susiformavimui ir nuo 1985 m. veikusios paskutiniosios LSSR Aukščiausiosios Tarybos evoliucija „iš fiktyvios valdžios į parlamentą“ 1990 m. „Pagrindinėse“ dalyse atskirai aptariami tarpukario demokratiniai Steigiamasis, I, II, III Seimai ir A. Smetonos autoritarizmo ramstis, „pseudoparlamentas“ – IV Seimas. Analogiška seka remiasi ir tyrimas, atspindintis Seimų veiklą po Nepriklausomybės atkūrimo 1990 metais. Kiekviena iš minėtų dalių parengta pagal schemą: Seimo rinkimai, sudėtis, veikla. Toks Seimų „pristatymo“ stilius leidžia skaitytojui nepasimesti faktų gausoje ir pačiam nesunkiai palyginti tiek statistinius ir kiekybinius, tiek kokybinius atskirų parlamentų veiklos rodiklius. Neabejotinas monografijos privalumas – mokslinis, ideologiškai neangažuotas parlamentarizmo veiklos perteikimas, kuris juntamas ne tik tarpukario, tačiau ir po 1990 m. veikusių Seimų veiklos tyrime.

² Autoriai yra tęstinio leidinio „*Didysis Lietuvos parlamentarų biografinis žodynas*“ rengėjai.

Tačiau autoriams nevisiškai pavyko įgyvendinti vieną iš užsibrėžtų tikslų – „nuosekliai“ apžvelgti Seimo istoriją (p. 12). Skirtingų Seimų istorija parašyta skirtingų autorių, todėl natūraliai juntamas tiek stiliaus, tiek kokybinio rašymo skirtumas. Skyriai apie Steigiamąjį, IV Seimus ir 1990–1992 m. Aukščiausiąją Tarybą – Atkuriamąjį Seimą veiklą pateikti plačiame politiniame valstybės raidos kontekste, o likusieji daugiau remiasi empirikos konstatavimu. Šį netolygumą būtų galima paaiškinti keliais aspektais. Akivaizdu, kad atskiri Seimai savo darbo kokybe nebuvo „tolygūs“. Vargu ar įmanoma vienodai „įdomiai“ pateikti valstybingumo pamatus paklojusio Steigiamojo Seimo ir vos metus dirbusio ir rimtesnio įstatymo nepriėmusio I Seimo veiklą tarpukariu. Taip pat nelengvas uždavinys autoriams buvo aptarti nesenos praeities parlamentų darbą, todėl, matyt, 2000–2008 m. Seimo veikla monografijoje apsiriboja daugiausia priimtų įstatymų ar Seimo vadovybės, komitetų, komisijų sudėties aptarimu.

Dar vienas „nepatogumas“, su kuriuo turėjo susidurti monografijos autoriai, rengdami skyrius apie I Lietuvos Respublikos Seimus – nėra Seimo dokumentų archyvo. Paskutinės žinios, pasiekusios istorikus apie šio periodo Seimų archyvą, siekia XX amžiaus 3-iojo dešimtmečio pabaigą, kai tuometinis III Seimo Pirmininkas Aleksandras Stulginskis nesutiko atiduoti tautininkams raktų nuo Seimo dokumentus saugojusio seifo. Tačiau monografijos autoriai sugebėjo šį trūkumą iš dalies kompensuoti kruopščiu darbu – vartydami kitus šaltinius ir rankiodami pavienius faktus spaudoje, Seimų stenogramose ir pan. Todėl tarpukario Seimų veiklos empirinė-statistinė pusė atskleista nuosekliai ir išsamiai. Skaitytojas gali lengvai susidaryti vaizdą apie balsavimo duomenis, kandidatų balotiravimosi peripetijas, Seimų frakcijų, vadovybės, komisijų narius ir, žinoma, apie priimtus įstatymus bei kitus teisės aktus.

Nuosekliai ir išsamiai pateikta informacija apie pamatinių įstatymų priėmimo mechanizmą bei išryškintos esminės politinės dešinės ir politinės kairės konfrontacijos priežastys. Pavyzdžiui, Steigiamajame Seime pagrindinė kova tarp krikščionių demokratų bei kairiųjų partijų vyko priimant Konstituciją, Žemės reformos įstatymą, kurių priėmimą pastarosios boikotavo. Nuodugnai aptariamas valstybinės valiutos ir tautinių mažumų statusą reglamentavusių įstatymų, kėlusių

dideles aistras posėdžių metu, priėmimas. I Seimo metu niekaip nebuvo sutariama dėl Prezidento institucijos, tai, beje, pasikartoję 1990–1992 m. Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo veiklos metais. Iš monografijos sužinome, kad 1923–1926 m. veikęs II Seimas pasižymėjo socialinės apsaugos įstatymų bazės kūrimo pradžia, taip pat krikščionių demokratų siekiais riboti valstybės centralizaciją bei savivaldos institucijų teises. Todėl autoriai daro reikšmingą ir neretai užmirštamą išvadą, jog: „(...) dėl krikščionių demokratų daugumos Seime liaudininkams nepavyko inicijuoti politinį režimą demokratizuojančių įstatymų priėmimo“ (p. 143). Knygoje išsamiai perteikiama politinė įtampa, valstybėje tvyrojusi po III Seimo rinkimų, ir konstatuojama, kad dėl bekompromisės dešiniųjų partijų kritikos lavinos kairiesiems, susijusios su jų siekiu liberalizuoti Lietuvos valdymą, nebuvo efektyvaus darbo. Plačiame kontekste ir argumentuotai pateikiamas IV Seimo „infantilumas“ valstybės valdyme ir visiška jo priklausomybė nuo Smetonos politinio režimo. Autoriai, konstatuodami nedemokratinį šio Seimo išrinkimo pobūdį, pateikia įdomių sąsajų su sovietų okupacinio režimo 1940 m. marionetiniu Liaudies Seimu. Paradoksalu, tačiau 1940 m. sovietų statytiniai Lietuvoje vidaus reikalų ministro Mečislovo Gedvilo rankomis „išryškino“ A. Smetonos antidemokratinį įstatymų, priimtų 4-ajame dešimtmetyje, reikšmę. Jie, remdamiesi „Draugijų įstatymu“ ir kitais panašiais teisės aktais, ribojusiais politinio pliuralizmo Lietuvoje raišką, uždarė pačią Tautininkų sąjungą ir beveik tokiu pačiu principu „suorganizavo“ rinkimus į Liaudies Seimą (p. 184, 213).

Iš pirmo žvilgsnio galėtų pasirodyti, kad 1940–1990 m. sovietinės Lietuvos fiktyvus, įstatymų leidimo funkcijas turėjęs imituoti Liaudies Seimas, ilgainiui tapęs Aukščiausiaja Taryba, nelabai dera su monografijos tyrimo objektu – „Lietuvos Seimo istorija“. Tačiau autoriai šios institucijos veiklą pateikia kaip tam tikrą foną, iliustruojantį 1940 m. Maskvos okupacinės politikos mechanizmą, kuriuo pasinaudojus buvo sudaryta „savanoriško“ Lietuvos įstojimo į SSRS regimybė, bei 1988 m. Sąjūdžio iniciatyvos dėka pradėjusį evoliucionuoti link tikrojo 1990 m. išrinkto parlamento – Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo. Paradoksalu, bet tas pats sovietinis instrumentas ir „palaidojo“ Lietuvos valstybingumą 1940 m., ir sudarė prielaidas jam atgimti 1990 m.

II Lietuvos Respublikos parlamentarizmo istorija monografijoje pradedama pateikiant realaus valstybingumo kūrimo 1990–1992 m. sunkumus ir Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo indėlį šiame procese. Konstatuojami 1992–1996 m. ir 1996–2000 m. Seimų specifinės politinės sanklodos, tai yra dominuojamo vienpartiškumo teigiami ir neigiami veiksniai politinei raidai. Aptariamose esminės partijų ydos ir parlamento ideologinio „beveidiškumo“ problematika. Mėginama atsakyti į klausimą, kas lėmė visuomenės nusivylimą Seimu. Paskutiniuojuose, empirinio pobūdžio dalyje aptariant 2000–2004 m. ir 2004–2008 m. Seimų veiklą, išvardijami esminiai faktai ir įvykiai, susilaukę didžiausio atgarsio visuomenėje.

Būtent empirikos konstatavimas (kai kuriais atvejais – šiek tiek chaotiškas) ir autorių „nenoras“ pasirinkus tam tikrus kriterijus bandyti palyginti XX amžiaus Lietuvos Seimų veiklą ar narių kontingentą ir yra vienas knygos trūkumų. Neretai faktų, datų ir skaičių gausoje paskęsta bendras moderniojo lietuviško parlamentarizmo vaizdas, dėl to skaitytojui sunku suvokti Lietuvos Seimo evoliucijos kelią.

